

معیارهای نقد و تحلیل آثار تاریخ شفاهی دفاع مقدس

پیمانہ صالحی¹

چکیده:

هدف پژوهش: تبیین معیارهای نقد متون حاصل از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی دفاع مقدس، به منظور ارتقای سطح کیفی آثار تولیدشده در حوزه مذکور.

روش / رویکرد پژوهش: بنیادی - کتابخانه‌ای و توصیفی و تحلیلی است که با مراجعه به منابع دست‌اول نگاشته می‌شود.

یافته‌های پژوهش: بررسی شاخص‌های نقد آثار تاریخ شفاهی دفاع مقدس نشان داد که عوامل متعددی در زمینه ارزیابی منابع مذکور، حائز اهمیت هستند. این معیارها به تنهایی و در ترکیب با سایر عوامل، حصول به نقدی سازنده را امکان‌پذیر می‌سازند و لازم است پیش از آغاز فرآیند نقد آثار مورد مطالعه قرار گیرند تا به‌عنوان ملاک و مبنای نقد، یاری‌رسان ناقدان باشند و نتایج حاصل از نقد نیز راهگشای دست‌اندرکاران تهیه متون تاریخ شفاهی دفاع مقدس قرار گیرد.

نتیجه‌گیری: مطالعه نقدهای منتشرشده در مطبوعات و فضای اینترنتی و سایر رسانه‌های ارتباط جمعی در حوزه داده‌های حاصل از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی دفاع مقدس گویای ضعف اساسی در این زمینه است. در واقع مقاله‌ها و مطالب اندکی در این حوزه با توجه به معیارهای اساسی و کیفی بر مبنای پژوهش نگاشته شده است. لذا لازم است صاحب‌نظران در تکمیل و ارائه معیارهای نقد به جامعه پژوهشی بکوشند تا ناقدان براساس این موارد با مجال و فرصت بیشتری جهت تدوین نقدهای سازنده تلاش نمایند و پنجره‌های جدیدی را در زمینه نقد و انتقاد در حوزه تاریخ شفاهی دفاع مقدس بگشایند.

کلیدواژه‌ها: دفاع مقدس، تاریخ شفاهی، نقد، انتقاد، مصاحبه.

¹ کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران؛ pe_salehi@yahoo.com

معیارهای نقد و تحلیل آثار تاریخ شفاهی دفاع مقدس

پیمانہ صالحی^۱

مقدمه و طرح مسأله

برقراری ارتباط با مصاحبه‌شونده و جمع‌آوری اطلاعات تاریخی، از دستاوردهای مهم مصاحبه تاریخ شفاهی است که انجمن جهانی تاریخ شفاهی آن را به‌عنوان یک روش برای جمع‌آوری اطلاعات تاریخی از طریق ضبط مصاحبه‌ها با شرکت‌کنندگان در حوادث گذشته می‌داند. تاریخ شفاهی می‌کوشد تا وقایع و تحولات گذشته را از زبان قهرمانان، حادثه‌آفرینان و ناظران رویدادها بازسازی نماید و از تلفیق خاطرات، تحلیل‌ها، نگرش‌ها و قضاوت شخصیت‌ها، رویکردی جدید و جذاب ارائه دهد (ملایی توانی، ۱۳۷۸، ص ۲۸۰).

موضوع جنگ قدیمی‌ترین و یکی از مهم‌ترین موضوعات پیش‌روی بشر بوده است. در واقع جنگ یک دغدغه جهانی است و همه ملت‌های جهان در برهه‌ای خاص از تاریخ، مستقیم یا غیرمستقیم با آن درگیر بوده‌اند. دفاع هشت‌ساله ملت ایران در مقابل سربازان متجاوز دشمن به لحاظ ویژگی‌های خاص با آنچه در دیگر سرزمین‌ها به وقوع پیوسته، متفاوت است (تاج‌آبادی؛ مرادی‌نژاد، ۱۳۹۰، ص ۳۸). حمله به مرزهای ایران، بمباران شهرها، آوارگی مردم مرزنشین و همسویی قدرت‌های بزرگ با دشمن، موجب ایجاد فرهنگی به نام «ایثار و شهادت» شد. فرهنگ پایداری به‌معنای خاص که امروز به کار می‌رود، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و شروع جنگ تحمیلی به‌وجود آمد (اسلامی، ۱۳۹۰، ص ۱۷۷).

در سال‌های اخیر آثار بسیاری در حوزه تاریخ شفاهی دفاع مقدس جهت ثبت رشادت‌های رزمندگان اسلام وارد چرخه نشر شده و بر روی پیشخوان کتابفروشی‌ها در دسترس علاقه‌مندان قرار گرفته است. در واقع با آغاز نهضت نگارش متون تاریخ شفاهی در قالب کتاب و مقاله، علاقه‌مندان بسیاری به عرصه‌های مختلف این روش تاریخ‌نگاری، نظیر پژوهش، انجام مصاحبه، آماده‌سازی و تدوین مصاحبه‌ها وارد شده‌اند.

با توجه به اینکه نقد از زمره روش‌های موثر برای سنجش کیفیت متن و مشخص کردن نقاط ضعف و قوت اثر در چارچوبی مشخص و پالایش اطلاعات است؛ لذا لازم است آثار منتشرشده در زمینه تاریخ شفاهی دفاع مقدس به اشکال گوناگون و در زمینه‌های مختلف مورد نقد و بررسی قرار گیرند تا بتوان با ارزیابی و تحلیل اطلاعات گردآوری‌شده در مصاحبه، براساس فاکتورهای اصلی در حوزه تاریخ شفاهی و با در نظر گرفتن ویژگی‌های خاص تاریخ شفاهی دفاع مقدس؛ یاری‌رسان پژوهشگران و علاقه‌مندان این عرصه بود.

مقاله پیش‌رو در صدد است تا با تعیین ملاک‌های نقد آثار تاریخ شفاهی دفاع مقدس و بررسی جزئیات مربوطه، شاخص‌های ارزیابی این آثار را معرفی نماید. پژوهش در زمینه تبیین ملاک‌های اصلی و مهم در این حوزه، کمک شایانی به ارتقای سطح کیفی داده‌های حاصل از این روش پژوهشی می‌کند و راهگشای پژوهش‌های آتی خواهد بود.

سوال‌های پژوهش

پژوهش حاضر در پی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

۱. آیا تعیین معیارهای نقد و بررسی منابع تاریخ شفاهی دفاع مقدس امکان‌پذیر است؟
۲. کدام یک از شاخص‌های مهم، یاری‌رسان پژوهشگران حوزه تاریخ شفاهی خواهد بود؟
۳. تفکیک مولفه‌های نقد متون به چه صورت میسر می‌شود؟
۴. آیا تشخیص ملاک‌های تحلیل متون تاریخ شفاهی دفاع مقدس موجب ارتقای سطح کیفی آثار خواهد شد؟

^۱ کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران؛ pe_salehi@yahoo.com

تاریخ شفاهی

تاریخ شفاهی یکی از پدیده‌های جدید برای دستیابی به رهیافت‌های تازه در مطالعات تاریخی و راهی برای وارد کردن تمام افراد جامعه در ساختن تاریخ خودشان و درک انتقادی از گذشته است. این روش، گونه‌ای از تاریخ‌نگاری حال است که برخلاف زندگینامه‌نویسی، بر مصاحبه استوار است. پس اگر هدف از مصاحبه در تاریخ شفاهی تاریخ‌نگاری باشد، ماهیت مصاحبه در آن از گفت‌وگو، مکالمه، مباحثه، مناظره و مذاکره فراتر رفته و به دیالوگ تبدیل می‌شود. می‌توان این‌طور استنباط کرد که نظام تاریخ شفاهی از نظر شیوه و سیستم درونی خود، نوعی دیالوگ و از نظر مفهوم و در سیستم بیرونی، نوعی روایت منحصر به فرد است. در این دیالوگ، خوانندگان در کنار خاطره‌ها و اطلاعات مصاحبه‌شونده، از تفسیرها و تحلیل‌های طرفین نیز مطلع می‌شوند و به شناختی چندجانبه و فراتر از دیدگاه فردی راوی دست می‌یابند؛ سوالات جنبه استنباطی پیدا کرده و تاریخ‌نگاری زنده و ملموسی را پیش‌روی پژوهشگران قرار می‌دهد (کاموس، ۱۳۸۷، ص ۳۲).

مصاحبه تاریخ شفاهی در مطالعات تاریخی، منبع دست‌اول محسوب می‌شود و سندی از جنس صوت و تصویر است. این روش پژوهشی در جست‌وجوی اطلاعات مستند شفاهی و ثبت هر نوع تجربه انسانی است که به مرور زمان و در پی تغییرات سیاسی و اجتماعی و فرهنگی در خطر نابودی قرار دارد. مورخان منابع شفاهی را در کنار منابع مکتوب، اسناد دولتی، مدارک چاپی و منابع تصویری، در دسته‌بندی منابع دست‌اول قرار می‌دهند (Oral history, 2008).

علاوه بر این تاریخ شفاهی یکی از ابزارهای گردآوری داده‌های تاریخی است که با کمک آن می‌توان به ارزیابی عمیق ادراک‌ها، نگرش‌ها، علایق و آرزوهای آزمودنی پرداخت. از سوی دیگر مصاحبه تاریخ شفاهی ابزاری است که امکان بررسی موضوع‌های پیچیده، پیگیری پاسخ‌ها یا پیدا کردن علل آن را فراهم می‌سازد (سرمد، ۱۳۷۶، ص ۱۴۹). در واقع یک روش پژوهش تاریخی برای جمع‌آوری و نگه‌داری اطلاعات از حافظه افراد سهیم در رخداد‌های تاریخی یا شاهدان عینی آنهاست. این نوع مصاحبه جهت شناخت بهتر و دقیق‌تر گذشته و استفاده از مواد به‌دست‌آمده در تاریخ‌نگاری انجام می‌شود. پس گاهی این یافته‌های خام، در کنار دیگر منابع معنا پیدا می‌کنند و گاهی نیز مراجع منحصر به فردی قلمداد می‌شوند.

اطلاعات گردآوری‌شده از طریق مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، ظرفیت‌های یادگیری را در جامعه افزایش می‌دهد. با مصاحبه می‌توان اطلاعات ذهن انسان‌ها را استخراج کرد و اگر این اقدام صورت نگیرد، با مرگ افراد، اطلاعات به دست فراموشی سپرده خواهد شد. در واقع ناب‌ترین دانش، دانش حاصل از تجربه انسان‌هاست؛ آن تجربه‌ای که فهمیده می‌شود، به‌طور عمیق درک می‌گردد و مورد استفاده قرار می‌گیرد. با گردآوری و انتشار مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، کم‌کم دانشی ایجاد می‌گردد که همه می‌توانند از طریق آن، از تجربیات گذشتگان استفاده کنند؛ به‌گونه‌ای که مصاحبه‌شونده از طریق بیان تجربیات و معلومات ضمنی، دانش نابی را تولید می‌نماید.

آثار دفاع مقدس

جنگ، پدیده‌ای است چندوجهی که از منظرهای گوناگون و بر مبنای فرضیه‌ها و روش‌های متعدد می‌توان به لایه‌ها و ساحت‌های آن نگرست. از نگره جامعه‌شناختی، جنگ یک کنش فراگیر اجتماعی است. روان‌شناسان بازخورد رفتارهای فردی و جمعی جامعه در برابر جنگ و پیامدهای آن را در نظر می‌آورند. اقتصادشناسان، محاسبات هزینه و سود و زیان جنگ را می‌کاوند. از دید سیاستمداران، جنگ رخدادی ذاتاً سیاسی و اعمال و ادامه سیاست است. در سطح روابط بین‌الملل، جنگ از حیث موازنه قدرت میان طرفین درگیر و حامیان آنها محل توجه واقع می‌شود. از نظر نظامی، مدیریت و فرماندهی جنگ و نوع استراتژی و تاکتیک‌های دوطرف، موضوع مطالعه است. کندوکاو در کردارها، باورها و اندیشه‌های رزمندگان که منجر به معناسازی می‌شود و بررسی عملکرد و نقش زبان ساخته و پرداخته جنگ در رویکرد تاریخ فرهنگی به دیده می‌آید.

جنگ هشت‌ساله ایران و عراق که در هنگامه وقوع و جریان، غالباً «جنگ تحمیلی» و در پایان و پس از آن «دفاع مقدس» خوانده شد، با نظر داشت وجوه مترتب بر آن نه فقط در مقیاس ملی و درون مرزی، بلکه در عرصه جغرافیای منطقه‌ای و حتی جهانی یک رخداد تاریخی به‌شمار می‌آید و بدین سبب از منظر مطالعات تاریخی موضوعیت تام دارد و بایسته است از این حیث محل توجه و مذاقه قرار گیرد. اگرچه

مجموعه مقالات دومین همایش ملی تاریخ شفاهی دفاع مقدس

دو دهه از پایان جنگ ایران و عراق سپری شده، ولی مسائل و تبعات مربوط به آن همچنان ادامه دارد و نمی‌توان کلیت این رویداد را به‌مثابه حادثه‌ای خاتمه‌یافته تلقی کرد و فارغ از ملاحظات و محظورات درباره آن سخن گفت (کمری، ۱۳۸۷، ص ۲۲).

علاوه بر این جنگ ایران و عراق، حادثه تاریخی تعیین‌کننده و سرنوشت‌سازی بود که در بستر مجموعه‌ای از عوامل و زمینه‌های متفاوت شکل گرفت. صرف‌نظر از همه معایب و محاسنی که ممکن بود چنین جنگی برای حکومت تازه‌تأسیس اسلامی در پی داشته باشد، ثبت و ضبط دقیق وقایع این جنگ و عملکرد رزمندگان ایران و اسلام، بخش مهمی از تاریخ معاصر را رقم زد. گرچه پرداختن به این مهم، به نقطه آغازی نیاز داشت و آن نقطه، اشاره امام راحل بود که در همان شروع جنگ، خطاب به رزمندگان فرمودند: «شرح حماسه‌های شما در تاریخ ثبت خواهد شد» و در سخنانی دیگر بیان داشتند: «انشاءالله تاریخ این جنگ را خودتان بنویسید و نگذارید کسروی‌ها برای شما تاریخ بنویسند» (خمینی، ۱۳۷۰، ج ۱۵، ص ۱۵۱).

دفاع مقدس همانند سایر تغییر و تحولات تاریخی دیگر در سیر تدریجی شکل گرفت؛ سیری که بازنگری پیشینه آن درک بهتری از این واقعه و پیامدهای آن به‌دست می‌دهد. پایداری مردم ایران در طول این جنگ، پرتوی تازه از نقش و قدرت این ملت را آشکار کرد و فصل جدیدی را در تاریخ دفاع و نبرد این سرزمین رقم زد؛ فصلی که از آن به دفاع مقدس یاد می‌شود و به ظهور و بروز فرهنگ دفاع مقدس منجر شد. مؤلفه‌های این فرهنگ را می‌توان از تاریخ این واقعه دریافت زیرا جنگ بخشی از تاریخ کشور ماست که در سایه حضور فرزندان این مرز و بوم در همه وقایع تلخ و شیرین آن، رقم خورده است (رزاق‌زاده، ۱۳۸۷، ص ۲۵۶).

فضای جنگ در هر سرزمینی، گونه‌ای خاص از زبان و بیان را می‌آفریند که با مؤلفه‌های موجود در آن جنگ همخوانی دارد. ناب‌ترین شکل این زبان را کسانی به‌کار می‌گیرند که از نزدیک با جنگ دست و پنجه نرم می‌کنند و گونه مکتوب آن را باید در متون و مطالب تولیدشده در زمان جنگ جست‌وجو کرد. همچنین دفاع مقدس بستری است که می‌تواند به‌عنوان یک منبع غنی برای محققان و نویسندگان به حساب آید (میرکاظمی، ۱۳۹۰، ص ۱۳).

اگر به سیر تدوین و نگارش آثار دفاع مقدس از سال ۱۳۹۵ (آغاز جنگ تحمیلی) تا به امروز به‌طور دقیق نگریسته شود، می‌توان دست‌کم سه دوره آشکار را نام برد:

- اولین دوره با دوران هشت‌ساله جنگ ایران و عراق مطابق است. در این مقطع تاریخی به‌دلیل مسائل امنیتی، تبلیغاتی و فشارهای درونی و بیرونی، محور اصلی ادبیات خاطره‌نویسی، تأکید بر حماسه‌آفرینی‌های رزمندگان و در عین حال تحقیر دشمن بود (پرتوی‌راد، ۱۳۹۰، ص ۵۳).
- با پایان جنگ و نیمه دوم دهه هفتاد، اگرچه شکل و محتوای کار هنوز منبعث از روزنوشت‌ها و خطنگاری‌هایی برای تحقیر دشمن و ذره‌بین افکندن بر رشادتهای شهیدان و رزمندگان بود؛ اما در برخی گام‌ها شاهد نزدیکی خاطرات بیان‌شده به واقعیت‌های جنگ، به دور از بزرگ‌نمایی‌های مرسوم هستیم.
- موج سوم خاطره‌نویسی از اواخر دهه هفتاد آغاز شد که هنوز هم ادامه دارد و روز به روز به دوران بلوغ و تکامل خود نزدیک و نزدیک‌تر می‌شود. اصلی‌ترین مشخصه موج سوم خاطره‌نویسی دفاع مقدس، خاکستری بودن (واقعی‌تر بودن) خاطرات است و نویسندگان کمتر به رویکرد مشهور «سیاه و سفید» نظر داشته‌اند (یا حسینی، ۱۳۸۹، ص ۴۰).

اکنون که سال‌ها از پایان دفاع مقدس می‌گذرد، مجال لازم برای درک دقیق آن حماسه عظیم فراهم آمده است و شاهد تلاش نویسندگان با ذوق و هوشمندی هستیم که تعهد، درک، جست‌وجو و تکنیک را با هم آمیخته‌اند تا درباره این دوره، آثار ارزشمندی را خلق نمایند (خانپان، ۱۳۸۸، ص ۹).

تاریخ شفاهی دفاع مقدس

تاریخ شفاهی به‌عنوان یک فرایند طراحی شده است تا به مفهوم و درک تاریخی مردم برای شناخت گذشته کمک نماید. این شیوه پژوهشی در خلق اسناد بی‌همتا است. اسنادی که از گفت‌وگوی صریح و بی‌پرده درباره تجربیات گذشته و مفهوم امروزی خاطرات شکل می‌گیرد.

مجموعه مقالات دومین همایش ملی تاریخ شفاهی دفاع مقدس

تاریخ شفاهی یک دریچه کوچک از تجربیات استاندارد شده را نسبت به خطوط واقعی یا ذهنی از ممکن‌های گذشته ارائه می‌دهد و به بازسازی دورنمایی از تاریخ گذشته کمک می‌کند. تاریخ شفاهی کوششی جهت به دست آوردن اطلاعات تازه و جدید مکمل در بازسازی گذشته است و به تکمیل برخی از رخدادها و حلقه‌های مفقوده در تاریخ کمک می‌کند (Ronald, 1985, p.85).

با پایان هر جنگی، مدارکی که از آن بر جای می‌ماند، می‌تواند پژوهشگران را به لایه‌های پنهان آن بیشتر و بهتر رهنمون سازد. در میان انبوه اسناد و مدارک قابل‌اتکا و اعتماد، آن‌چه که شاید بیشتر از هر چیزی لحظات و دقیق بزرگ و سرنوشت‌ساز جنگ را برای ما روشن می‌سازد، گفتارها و خاطرات راویان و شاهدان است؛ به عبارتی دیگر تاریخ شفاهی دفاع مقدس، آن‌گاه اهمیت فوق‌العاده‌ای می‌یابد که از زبان رزمندگان و فرماندهان جنگ بیرون آمده باشد. سخنان این افراد، زوایای کوچکی از این رخداد مهم را روشن می‌سازد (فیاضی، ۱۳۹۰، ص ۱۲۱).

علاوه بر این تاریخ شفاهی دفاع مقدس، داستان روزهای جنگ از زبان همه مردم است؛ داستان خاموشی، جیره‌بندی، تخلیه شهرها و اقدامات احتیاطی تا روایت به‌هم‌ریختگی در شهرها و روستاها در تصور مردم. داستان جنگ، روایت جنگ و روایت مادرانی است که جوانان‌شان را بدرقه می‌کردند. تاریخ شفاهی جنگ، بازسازی تاریخ از طریق جمع‌آوری روایت‌های تمامی گروه‌های مردم است. در این روایت‌ها طیفی از واقعیت‌ها تا حدیث نفس و افسانه‌سرایی و داستان‌گویی وجود دارد. تنها با این روایت‌هاست که مشخص می‌شود در روزهای جنگ چه اتفاقاتی افتاده است و اینکه آیا برداشت‌های عرفی از جنگ همان چیزی است که در ذهن مردمان و جنگ‌آوران نقش بسته است؟ مردم در آن روزها چه تصویری داشتند و آینده جنگ را چطور می‌دیدند؟ حوادث جنگ در روایت مردم چگونه منعکس شده است؟ دفاع مقدس، روایت بازنمایی خود از طریق گونه‌های متنوع و مختلف روایتگری است (تاج‌آبادی؛ مرادی‌نژاد، ۱۳۹۰، ص ۳۸).

اطلاعاتی که از لابلای صحبت‌های راویان دفاع مقدس از طریق مصاحبه‌های تاریخ شفاهی استخراج می‌شود، وقایع، حوادث، برخوردها، گفت‌وگوها و هر گونه تصویر ذهنی و احساسی از جنگ را به‌طور مستقیم و غیرمستقیم مجسم می‌نماید. در این رویکرد، روایت راوی و خاطره‌گو، دوران کودکی و نوجوانی، سال‌های قبل از انقلاب، جنگ تحمیلی، پایان جنگ و حتی پس از آن را نیز دربر می‌گیرد. براساس آمارهای ارائه‌شده در طی جنگ، از حدود دو میلیون رزمنده، حدود ۲۱۸۰۰۰ نفر به شهادت رسیدند؛ حدود ۴۳۰۰۰ نفر به اسارت دشمن درآمدند و در شمار آزادگان هستند و حدود ۴۰۰۰۰۰ نفر مجروح و جانباز شدند. همه این رزمندگان منابع مهم و ارزشمندی برای ثبت تاریخ شفاهی جنگ به‌شمار می‌آیند (یاحسینی، ۱۳۸۶، ص ۲۰). از جمله مضامین فرعی دفاع مقدس، ادبیات جنگ است که شامل ادبیات جبهه، بازداشتگاه‌ها، اشغال یا مقاومت، اردوگاه‌های مهاجران جنگ، تبعید، پشتیبانی جنگ و پشت جبهه می‌شود. ادبیاتی که با بهره‌گیری از خاطرات رزمندگان، اینارگران، جانبازان، آزادگان و سایر اقشار در دوران جنگ عراق علیه ایران شکل می‌گیرد (امینی، ۱۳۹۰، ص ۶۲).

اکنون که سال‌ها از پایان جنگ تحمیلی می‌گذرد، مراکز و مؤسسات بسیاری، دست‌اندرکار ضبط و ثبت موضوعات مرتبط با این واقعه هستند. تاریخ شفاهی آزادگان، جانبازان، عملیات‌ها، جاده‌سازی، خانواده شهدا، مباران‌های شیمیایی و پشت جبهه‌ها از جمله مباحث حائز اهمیت در این زمینه به‌شمار می‌روند. مراکزی نظیر بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، موزه دفاع مقدس، سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ارتش جمهوری اسلامی ایران، دفتر ادبیات مقاومت حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، مرکز اطلاعات جهاد سازندگی و مؤسسات خصوصی در زمینه انجام مصاحبه‌های موضوع‌محور و شخص‌محور براساس مؤلفه‌های تاریخ شفاهی دفاع مقدس فعال هستند و هر ساله آثار متعددی را به جامعه پژوهشی ارائه می‌نمایند.

تأملی در مفهوم نقد و انتقاد

نقد و انتقاد در لغت‌نامه دهخدا به معنای سره کردن، سره گرفتن، بیرون کردن، آشکار کردن عیب و خوب را از بد جدا کردن است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۰، ص ۳۰۰). در فرهنگ‌های معتبر عربی مثل کتاب العین، لسان العرب و مجمع البحرین نیز واژه نقد قریب به معانی یادشده از دهخدا آمده است و در اصل، مرحوم دهخدا معانی این واژه را از مأخذی همچون منبع یادشده استخراج کرده است. در فرهنگ انگلیسی

مجموعه مقالات دومین همایش ملی تاریخ شفاهی دفاع مقدس

معادل واژه انتقاد، Criticism و برای نقد واژه‌هایی همانند Down, Ready, Spot و برای واژه نقد ادبی، Review و برای نقد ادبی کوتاه و نقد کتاب، Notice آمده است (آریانپور، ۱۳۸۶، ص ۲۰۰).

بررسی لغوی و مفهومی واژه نقد و انتقاد در فرهنگ‌های فارسی، عربی و انگلیسی نشان می‌دهد که درون‌مایه اصلی این مفهوم، به بازشناسی خوبی از بدی، نیکی از زشتی، صحیح از سقیم و سره از ناسره بازمی‌گردد و سایر معانی نسبت به معنای یادشده در حاشیه‌اند. البته می‌توان این معانی را به همه علوم و حوزه‌ها، اعم از فلسفه، سیاست، مسائل اجتماعی، علوم طبیعی و پایه تسری داد و از آن بهره جست (منصورنژاد، ۱۳۸۴، ص ۱۳).

نقد از زمره روش‌های موثر برای سنجش کیفیت متن و مشخص کردن نقاط قوت و ضعف اثر است. با بهره‌گیری از این امکان سودمند می‌توان اطلاعات را پالایش کرد. فرایند نقد قدمتی طولانی دارد و از آغاز فعالیت‌های ادبی و علمی در دوران کهن، تحلیل و بررسی این آثار نیز شکل گرفته است؛ به گونه‌ای که می‌توان گفت نقد پیشینه‌ای دیرینه دارد ولی تحلیل‌هایی که براساس روش‌شناسی مدون شکل گرفته است، تاریخ کوتاه‌تری را پوشش می‌دهد. گفته‌اند که نقد روشمند از دوران افلاطون و ارسطو آغاز شده است، گرچه این سخن قابل مذاقه و بررسی بیشتر است (درودی، ۱۳۹۳، ص ۲۲۱).

نقد، فرایند اصلاح اطلاعات است و در محیط‌های علمی برای سنجش و پیرایش آثار و متون علمی و پژوهشی صورت می‌گیرد. در صورتی که اطلاعات از طریق فعالیت ارزشیابی اصلاح نشود، بیم آن وجود دارد که در پاره‌های اطلاعاتی دیگر نفوذ کند و دامنه اطلاعات نادرست یا کم‌درست را گسترش دهد. بنابراین نقد سازوکاری برای اصلاح اطلاعات و تضمین کیفیت و درستی آن است و با حوزه‌های متعددی در ارتباط است. نقد باید از روشمندی در ساختار و نوشتار برخوردار باشد؛ چنان‌چه هارفام^۱ این‌گونه اظهار می‌کند: «نقد رشته‌ای علمی است، شامل تفسیر متنی، پژوهش‌های تاریخی و اندیشه نظری». همچنین ولک^۲ نیز این‌گونه بیان می‌کند: «تاریخ نقد از رنسانس تا نیمه قرن هجدهم مشتمل بر تثبیت، تکمیل و گسترش دیدگاهی درباره ادبیات است» (درودی، ۱۳۹۱، ص ۳۲). همچنین براساس نوشتار تاریخ نقد ادبی کمبریج^۳، مطالعه نقد، محصولی از پژوهش‌های فلسفی نوین است.

نقد، کوششی موثر و سازمان‌یافته برای افزایش شناخت مناسب و سودمند اطلاعات است. در این فرایند تعیین نقاط ضعف، هم‌پایه درستی اطلاعات، ارزش دارد. از همین رو باید گفت که نقد تنها اظهار کاستی‌های متن نیست، بلکه کوششی در مسیر صحت و تضمین سلامت اطلاعات است. اهمیت داشتن موضوع سبب می‌شود که توجه به متن بیشتر شود. برای بررسی و تحلیل اثربخشی متن، می‌توان از میزان توجه جامعه علمی به نقد اثر، در حکم مؤلفه اصلی، استفاده کرد.

برای نگارش متنی درباره نقد علمی کتاب و متون اطلاعاتی، دو محور عمده موردتوجه قرار می‌گیرد:

1. عوامل مهم و تاثیرگذار در ساختار نگرش و سطوح مربوط به آن؛

2. عناصر مهم در تبیین محتوا و مفاهیم تخصصی متن.

البته عناصر موثر دیگری هم در سایه این محورها و در ارتباط با ارکان دیگر می‌توان مطرح کرد، ولی همواره این دو رکن مهم در متون انتقادی در مرکز توجه قرار دارند. هریک از این دو مورد، از اهمیت خاص خود برخوردارند و نمی‌توان هیچ یک را فدای دیگری کرد. در واقع ساختار مفهومی در سایه ساختار شکلی انسجام می‌یابد. این دو محور اصلی را همواره در نگارش نقد باید در نظر گرفت و به شیوه مناسبی از آنها بهره جست (درودی، ۱۳۹۱، ص ۳۳).

هدف نقد متون، تقویت اثربخشی علم^۴ است. با گسترش انتشارات، بررسی و تعیین درستی اطلاعات، از اهمیت بالاتری برخوردار شده است. نقد از اقدام‌های اساسی در تولید متون علمی^۵ است. این امر می‌تواند به ایجاد ارزش افزوده در متون منتهی شود و توسعه علمی را

¹ Harpham.

² Wellek.

³ The Cambridge history of literary criticism.

⁴ Information effectiveness.

⁵ Scientific text.

تسریع کند. با بررسی‌های روشمند به‌منظور تحلیل آثار علمی، دستاوردهای ارزشمندی در جهان انتشارات به دست می‌آید که بر مبنای آن می‌توان گفت که نقد ابزاری برای اصلاح و تهذیب متن است.

انواع نقد

قدیمی‌ترین طبقه‌بندی موجود از انواع ادبی در نظریه ارسطو در کتاب پوئتیک دیده می‌شود. براساس همین اندیشه، انواع ادبی بر محور نظریه انواع قابل تفکیک بوده، سایر انواع نمایشی همچون کمدی و تراژدی، از درون نوع حماسی به‌وجود آمده است (زرین کوب، ۱۳۷۴، ص ۸۶). در هر دوره ادبی با توجه به مسائل فرهنگی و اجتماعی و سیاسی، گفتمان (نوع ادبی) خاصی غالب است که در کتاب‌های تاریخ ادبیات و سبک‌شناسی از آن سخن گفته می‌شود؛ چنان‌که نوع ادبی و گفتمان غالب بر قرن چهارم و پنجم، حماسی و اسطوره‌ای، نوع ادبی و گفتمان حاکم بر قرن هفتم و هشتم، غنایی و گفتمان حاکم بر دوره حاضر، رمان (داستان) است. با توجه به این استیلا، گفتمان‌هاست که می‌توان رویکرد حماسه را وابسته به دوران گذشته و رویکرد رمان را، اگرچه رمان تاریخی، رهیافتی به زمان حال دانست؛ زیرا در حماسه همیشه روح ملی و حقایق و وقایع دوران گذشته دیده می‌شود، درحالی‌که رمان بیشتر با تجربه فردی نویسنده سروکار دارد (گرچی، ۱۳۸۸، ص ۱۸۵).

نقد دارای طبقه‌بندی‌های متعددی است که همیشه نیز به روشنی و دقت تعریف نشده است و برخی مواقع این تقسیم‌بندی‌ها دارای وجوه مشترک نیز هستند. کاربرد نقد و نوع متن نیز می‌تواند بر این حوزه تاثیرگذار باشد، ضمن آنکه هدف ناقد و تخصص او در انتخاب روش نقد موثر است. انواع نقد شامل موارد بسیاری است که برخی از اقسام مهم و مطرح آن به اجمال معرفی می‌شود (نجفی، رضا... [و دیگران]، ۱۳۸۹، ص ۱۹۶).

- **نقد منفی، سازنده و مخرب**، نقد منفی یعنی اعتراض به مطلبی، فقط با این هدف که نشان دهیم آن مطلب اشتباه، نادرست، غلط، بی‌معنا، مورد اعتراض و بدنام است. نقد سازنده می‌خواهد نشان دهد که می‌توان مقصود یا هدف کاری را با رویکردی جایگزین بهتر برآورده کرد. در واقع نقد کردن الزاماً به‌معنای اشتباه شمردن نیست و هدف، یک کار مورد احترام است. هدف نقد مخرب نابود کردن طرف مقابل است. نقد مخرب تلاش می‌کند دیدگاه مقابل را بی‌اعتبار و بی‌ارزش نشان دهد. خود نقد مخرب عموماً مورد نقد قرار می‌گیرد، چون به‌جای تاثیر مثبت، تاثیر تخریبی دارد (سرشار، ۱۳۸۳).
- **نقد نظری و عملی^۱**، نقد نظری مجموعه منسجمی از اصطلاحات، تعاریف، مقولات و طبقه‌بندی‌هایی است که می‌توان آنها را در ملاحظات، مطالعات و تفاسیر مربوط به آثار ادبی به کار برد. همچنین محک‌ها و قواعدی را مطرح می‌کند که با استعانت از آنها می‌توان آثار ادبی و نویسندگان آنها را قضاوت و ارزیابی و ارزش‌گذاری کرد. نقد علمی یا تجربی^۲ به بررسی تفصیلی یک اثر خاص می‌پردازد، یعنی استفاده عملی از قواعد و فنون ادبی برای شرح، توضیح و قضاوت اثری. در نقد تجربی باید از اصول نظری نقد به‌طور ضمنی و غیرصریح استفاده کرد، در واقع در عمل از محتوای آنها استفاده کرد (صادقی مرشد، ۱۳۸۸).
- **نقد ساختارگرا^۳**، ریشه و سابقه نقد ساختارگرا را باید در اروپا جست. از نخستین کسانی که در این وادی گام برداشتند، می‌توان از ولادیمیر پراپ^۴ و کلود لوی استروس^۵ نام برد. نقد ساختارگرایانه در حوزه نقد ادبی نقش موثر، اثرگذار و مستقل دارد و ارتباط نزدیکی نیز با زبان‌شناسی ساختاری برقرار کرده است. در این روش، نقد دارای ساختار و نظمی است که براساس زبان‌شناسی شکل گرفته است و با آفرینش هنری و اصول آن ارتباطی تنگاتنگ دارد. زبان بیش از مفاهیم اثر ادبی،

¹ Theoretical criticism.

² Practical criticism.

³ Structuralism.

⁴ Vladimir Propp (1895- 1970).

⁵ Claude Lévi-Strauss (1908- 2009).

مورد توجه است و هماهنگی و تناسب در آن نقشی سازنده دارد. ناقد در این روش توانایی فنی مناسبی برای تحلیل متن دارد و می‌کوشد ساختار بنیادین متن را آشکار کند (درودی، ۱۳۹۱، ص ۲۲۵).

▪ **نقد صورت‌گرایانه (فرمالیستی)**^۱، نقد صورت‌گرایانه نقدی است که در بررسی یک اثر، اصالت را به صورت (ساخت: فرم) می‌دهد و عمده توجه خود را به آن معطوف می‌کند. توجه به ساختار و فرم در آثار ادبی، از زمان‌های بسیار دور، رایج بوده است و ارسطو هنگامی که در «فن شعر» خود، از عناصر شش‌گانه اصلی تراژدی سخن به میان می‌آورد و درباره نقش هریک در اثر و چگونگی ترکیب آنها با یکدیگر صحبت می‌کند، نقد و انتقاد را مطرح کرده است. در نقد فرمالیستی، متن هنری به صورت نگارشی یکپارچه از دانش انسان جلوه می‌کند و همه عوامل ضروری برای شناخت متن‌ها در همان اثر وجود دارد. بنابراین عواملی مانند ساختار، فرم، لحن بیان و نگارش در کنار عناصری همانند فضا سازی سبب تعبیر بهتر و بهینه متن می‌شوند. فرمالیسم بر زبان‌شناسی و ساختارگرایی تکیه دارد (ولک، ۱۳۷۳، ص ۱۸).

▪ **نقد هنری**، نقدی است که به بحث و ارزیابی در آثار هنری بصری می‌پردازد. منتقدان هنر معمولاً آثار هنری را از جنبه‌های زیبایی‌شناسی یا تئوری زیبایی نقد و بررسی می‌کنند. هدف نقد هنری دستیابی به مبنایی عقلانی برای درک هنر است. انواع جنبش‌های هنری به تقسیم نقد هنری به رویکردهای مختلفی انجامیده است. رایج‌ترین این تقسیم‌بندی‌ها در حوزه نقد، تقسیم آن به نقد و ارزیابی تاریخ (شکلی از تاریخ هنر) و نقد معاصر توسط هنرمندان زنده است. نقد هنری در حوزه نشانه‌شناسی و نمادها دستاوردهای ارزشمندی داشته است. در این روش با تکیه بر انواع مکاتب هنری، به بررسی و تحلیل متون هنری می‌پردازند؛ به طوری که اثر از ابعاد و زوایای گوناگون مورد مذاقه قرار می‌گیرد. همچنین ادراک‌های هنری نظریه‌پردازان هنر در این حوزه جایگاه خاصی دارد. گونه‌های نقد هنری عبارت‌اند از: «نقد ژورنالیستی»، «نقد پژوهشی»، «نقد ابزاری و کاربردی»، «نقد فراگیر و مردم‌پسند»، «نقد فرمالیستی» و «نقد متن‌گرا یا محتواگرا» (قره‌باغی، ۱۳۸۸، ص ۴۰).

در مجموع می‌توان این‌طور استنباط کرد که نقد یک روش تحلیلی برای بررسی و سنجش متن است. پویایی و اثربخشی از ویژگی‌های بارز نقد است که باید در فضایی سالم و با بهره‌گیری از روش‌های مدون صورت گیرد. متون انتقادی، حیطة‌ای از ارزیابی هستند که در محافل علمی و ادبی جایگاهی رفیع دارند (کافی، ۱۳۹۳، ج ۲، ص ۲۲۲). با افزایش حجم منابع و متون تولیدشده و انتشار یافته، اهمیت نقد نیز آشکار می‌شود، زیرا توجه به ارزیابی آثار، روشی سودمند در تقویت اندیشه است و سبب می‌شود زیربنای معرفت‌شناختی تقویت شود. همچنین انواع روش‌های نقد برای مشخص کردن نقاط ضعف و قوت متن، به کار می‌رود. این روش‌ها از جنبه‌های مختلف بررسی می‌شوند. هر نقدی می‌تواند در فضای خود و حیطة موردنظر، دارای بیشترین تاثیر و نفوذ باشد.

معیارهای نقد آثار تاریخ شفاهی دفاع مقدس

همان‌طور که پیش‌تر بیان گردید، ضبط و ثبت حوادث مربوط به دوران جنگ هشت‌ساله عراق علیه ایران، فرصت دوباره‌ای در تاریخ معاصر است. فرصتی که بتوان کوتاهی‌های تاریخ‌نگاری را در این زمینه جبران کرد. زمانه از دست‌رفته‌ای که تاریخ مکتوب با استفاده از اسناد و مدارک نتوانسته حقیقت آن را برای نسل‌های متوالی آینده بازگوید، اینک با بهره‌مندی از شیوه فوق‌العاده جذاب تاریخ شفاهی قابل احیاء است. بسیاری از خلاءها و نقاط کور تاریخ با این شیوه از تاریخ‌نگاری روشن شده و به رویت درمی‌آید و نقص اطلاعات برطرف می‌شود (کاظمی، ۱۳۹۰، ص ۳۷۶).

برخلاف کثرت و تنوع آثار منتشرشده سال‌های اخیر در زمینه تاریخ شفاهی دفاع مقدس از سوی نهادها و موسسات دولتی و خصوصی، نقدهای جامع علمی و منصفانه‌ای جهت بهبود کیفیت انتشار آثار در حوزه مذکور صورت نگرفته است. نقدهای موثر و سازنده می‌تواند راهگشای انجام پژوهش‌های کاربردی و دقیق در این حوزه باشد. در واقع تاکنون پژوهشی همه‌جانبه جهت ارائه معیارهای نقد متون

¹ Formalism.

مجموعه مقالات دومین همایش ملی تاریخ شفاهی دفاع مقدس

پیش‌گفته صورت نگرفته است. بررسی شاخص‌های نقد و تحلیل متون حاصل از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی می‌تواند به‌عنوان ابزاری کارآمد تلقی شده و نقشه راهی را برای محققان این روش پژوهشی ترسیم نماید. بنابراین هدف نگارنده در مقاله پیش‌رو، بررسی و تحلیل معیارهای نقد آثار انتشاریافته در حوزه تاریخ شفاهی دفاع مقدس است. شاخص‌های معرفی‌شده از ابتدا تا انتهای یک اثر را دربر می‌گیرد. این ارزیابی از زمانی که خواننده کتاب را به دست می‌گیرد، عنوان اثر را می‌خواند و طرح روی جلد آن را می‌بیند، شروع شده و تا مطالعه کل کتاب به پایان می‌رسد.

1. **روی جلد و شناسنامه**، زمانی که خواننده اثر حاصل از مصاحبه تاریخ شفاهی دفاع مقدس را به دست می‌گیرد و مطالعه آن را آغاز می‌کند، اولین موردی که در نظر وی نمایان می‌شود، روی جلد اثر است. جلد اثر همانند ویتروینی است که در معرض توجه مخاطبان قرار می‌گیرد. توجه به نکات زیر در زمینه انتخاب موارد مرتبط با روی جلد ضروری است:

1.1. عنوان اثر، یکی از مهم‌ترین عوامل موفقیت هر کتابی، انتخاب عنوان مناسب است. عنوان در متون علمی، تاریخی، فرهنگی، ادبی و سایر موارد، با توجه به موضوع و محتوای کتاب انتخاب می‌گردد. برای گزینش عنوان در آثار حاصل از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، لازم است معیارهای زیر مورد توجه قرار گیرد:

1.1.1. کوتاه و مختصر باشد؛

1.1.2. مرتبط با دفاع مقدس باشد؛

1.1.3. متناسب با محتوای کتاب باشد؛

1.1.4. جانبدارانه و اغراق‌آمیز نباشد؛

1.1.5. تکراری و عیناً همانند کتاب دیگری نباشد؛

1.1.6. بی‌طرفانه باشد و محتوای قضاوت‌گونه نداشته باشد؛

1.1.7. جذاب، گیرا و اثرگذار باشد؛

1.1.8. اسم مصاحبه‌شونده به‌عنوان صاحب اصلی خاطره در عنوان درج شده باشد؛

1.1.9. کلمه مصاحبه یا گفت‌وگو در عنوان گنجانده شود.

1.2. طرح جلد، به‌منظور دستیابی به طرحی مناسب برای آثار تاریخ شفاهی دفاع مقدس رعایت شاخص‌های زیر ضروری است:

1.2.1. متناسب بودن طرح جلد با عنوان اثر؛

1.2.2. هماهنگی محتوای کتاب با طرح؛

1.2.3. وضوح و کیفیت بالای تصاویر؛

1.2.4. زیبایی و جذابیت بصری؛

1.2.5. کیفیت در چاپ و صحافی؛

1.2.6. تکراری نبودن نسبت به سایر آثار.

1.3. اسامی پدیدآورندگان، در آثار تاریخ شفاهی دفاع مقدس افراد با وظایف و نقش‌های مختلف در تهیه حاصل کار نقش دارند. لذا جهت رعایت حقوق معنوی مشارکت‌کنندگان، توجه به فاکتورهای زیر و درج آنها حائز اهمیت است:

1.3.1. نام سازمان یا موسسه مجری طرح تاریخ شفاهی؛

1.3.2. آرم سازمان یا موسسه مجری طرح؛

1.3.3. نام و آرم ناشر؛

1.3.4. نام و نام خانوادگی مصاحبه‌کننده / مصاحبه‌کنندگان؛

1.3.5. نام و نام خانوادگی تدوینگر / تدوینگران؛

1.3.6. در صورت تکرار اسامی بالا، یک بار درج شود.

مجموعه مقالات دومین همایش ملی تاریخ شفاهی دفاع مقدس

1.4. شناسنامه، اولین صفحه داخل کتاب، شناسنامه یا صفحه حقوقی نام دارد. معیارهای زیر به منظور بررسی آثار منتشرشده در حوزه تاریخ شفاهی و درج آنها ضروری است:

1.4.1. اطلاعات فیپای (فهرست‌نویسی پیش از انتشار) کتابخانه ملی ایران؛

1.4.2. تعیین نام و نام خانوادگی مصاحبه‌شونده به‌عنوان سرشناسه در فیپا؛

1.4.3. درج نام و نام خانوادگی مصاحبه‌کننده / مصاحبه‌کنندگان در فیپا؛

1.4.4. درج نام و نام خانوادگی تدوینگر / تدوینگران در فیپا.

2. **فهرست و فصل‌بندی**، تعیین ساختار و چارچوب مناسب و تفکیک مطالب مطرح‌شده در مصاحبه، یکی از مهم‌ترین معیارهای ارزیابی آثار تاریخ شفاهی دفاع مقدس به‌شمار می‌رود. دستیابی به متنی که دارای استخوان‌بندی و شاکله مناسب و دقیقی باشد، فصول اثر را شکل می‌دهد. توجه به نکات زیر به منظور تشخیص جانمایی اطلاعات در فرم صحیح، ضروری به نظر می‌رسد:

2.1. فهرست داده‌های حاصل از مصاحبه و دسته‌بندی صحیح آن، همواره مورد توجه ناقدان قرار می‌گیرد. موارد لازم در این راستا به شرح زیر است:

2.1.1. تهیه فهرست همزمان با فصل‌بندی مطالب؛

2.1.2. مطابقت دقیق فهرست با محتوای اثر؛

2.1.3. درج عنوان همه مطالب مصاحبه.

2.2. فصل‌بندی و تنظیم چارچوب موضوعی مصاحبه و رعایت توالی تاریخی صحبت‌های راوی، اولین معیار حائز اهمیت در تحلیل محتوایی آثار تاریخ شفاهی قلمداد می‌شود. لازم است ناقدان شاخص‌های زیر را در ارتباط با فصل‌بندی، مدنظر قرار دهند:

2.2.1. تقسیم‌بندی صحیح موضوعات؛

2.2.2. توجه دقیق به ترتیب تاریخی؛

2.2.3. حذف موارد تکراری؛

2.2.4. انتخاب تیتراهای کلی و جزئی مناسب؛

2.2.5. برقراری توازن نسبی در زمینه حجم هر یک از فصل‌ها.

3. **مقدمه**، اصولاً کتاب‌های برآمده از خاطرات یا مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، به مقدمه‌ای جامع و دقیق نیاز دارند تا خواننده را جهت ورود به حال و هوای اثر آماده کنند. این مقدمه از بخش‌های مختلفی تشکیل می‌شود که گام به گام خواننده را در فضای مصاحبه قرار می‌دهد. رعایت معیارهای زیر جهت حصول به یک مقدمه مناسب و درخور، کمک شایانی می‌کند:

3.1. بیان شیوه کار و نحوه تنظیم مطالب، نظیر حدود ویراستاری و مستندسازی؛

3.2. شرح مختصری از زندگی و فعالیت‌های راوی؛

3.3. ثبت تاریخ و مکان انجام مصاحبه؛

3.4. ذکر اجازه انتشار مصاحبه از سوی مصاحبه‌شونده؛

3.5. درج نکات مهم مندرج در اثر؛

3.6. قدردانی از همکاران طرح تاریخ شفاهی؛

3.7. ذکر پژوهش‌های پیشنهادی در راستای انتشار اثر.

مجموعه مقالات دومین همایش ملی تاریخ شفاهی دفاع مقدس

4. طرح و ایده، اینکه موضوع مصاحبه تاریخ شفاهی دفاع مقدس - چه موضوع محور و چه شخص محور - برگرفته از چه ایده‌ای بوده، همواره در تشخیص شاخص‌های ارزیابی آثار، نقش مهمی ایفا می‌کند. ایده اثر می‌تواند خواننده را به دنبال خود بکشاند و با وقایع و اتفاقات پیرامون آن همراه سازد. طرح قوی، خط فکری منسجمی را در کل اثر به وجود می‌آورد (میردار، ۱۳۸۷، ص ۳۱۶).

4.1. انتخاب صحیح سوژه (مصاحبه‌شونده) در مصاحبه‌های شخص محور؛

4.2. گزینش موضوع مناسب در مصاحبه‌های موضوع محور؛

4.3. موضوع - چه شخص محور و چه موضوع محور - به طور مستقیم با دفاع مقدس مرتبط باشد؛

4.4. موضوع طرح تاریخ شفاهی دارای خلاقیت و نوآوری باشد؛

4.5. ایده طیف وسیعی از خوانندگان را جذب کند؛

4.6. به موضوع کتاب پیش از آن، کمتر پرداخته شده باشد.

5. **مضمون و درون‌مایه**، محتوای آثار حاصل از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی با مطالعه دقیق توسط ناقدان مشخص می‌گردد. کل اثر بر پایه مضمونی قوی بنا نهاده می‌شود و اگر این بن‌مایه مستحکم تا آخر کتاب ادامه داشته باشد، موجب بهره‌برداری پژوهشگران از داده‌های حاصل از مصاحبه می‌گردد. در این راستا توجه به معیارهای زیر جهت دستیابی به محتوای منسجم لازم به نظر می‌رسد:

5.1. حاصل مشاهدات و تجربیات مستقیم راوی از دفاع مقدس باشد؛

5.2. اطلاعات بسیاری را در اختیار پژوهشگران قرار دهد؛

5.3. صحت و درستی صحبت‌های مصاحبه‌شونده، بررسی شده باشد؛

5.4. به جزئیات وقایع و حوادث توجه شده باشد؛

5.5. زبان نوشته دارای جذابیت و کشش باشد؛

5.6. مورد نیاز و خواست جامعه باشد؛

5.7. با سلايق خوانندگان مختلف همخوانی داشته باشد؛

5.8. ارتباط مناسب راوی و مصاحبه‌گر در آن مشهود باشد.

6. **تدوین و ویراستاری**، این فرایندهای تخصصی از جمله شاخص‌های مهم جهت ارزیابی و تحلیل محتوایی منابع حاصل از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی است. این بخش توسط تدوینگر در چند سطح انجام می‌شود. در واقع تدوینگر از روی متن پیاده‌سازی شده مصاحبه، تدوین را آغاز می‌نماید. پس از طی مراحل مختلف، از مطالعه دقیق متن گرفته تا فصل‌بندی و ویراستاری دقیق، متن نهایی آماده می‌شود؛ البته پای‌بندی به اصول تاریخ شفاهی همواره مورد توجه قرار می‌گیرد. لازم است در هر یک از این مراحل، معیارهای زیر در نقد آثار لحاظ گردد:

6.1. حفظ اصالت متن؛

6.2. نگاهداشت ویژگی گفتاری بودن متن؛

6.3. ویرایش محتوایی و صوری؛

6.4. درج سوالات مصاحبه‌گر؛

6.5. تفکیک سوالات و پاسخ‌ها؛

6.6. پرهیز از شکسته‌نویسی؛

6.7. رعایت زبان معیار و رسمی جامعه؛

6.8. تداعی شدن فضای گفت‌وگو برای خواننده

مجموعه مقالات دومین همایش ملی تاریخ شفاهی دفاع مقدس

6.9. پاراگراف‌بندی و استفاده از علائم نگارشی؛

6.10. رعایت یکدستی در ویراستاری کل اثر.

7. **مستندسازی و ارجاعات**، این مرحله پس از تدوین نهایی مصاحبه‌های تاریخ شفاهی دفاع مقدس یا در حین کار صورت می‌پذیرد.

انتشار مصاحبه‌ای خام که پژوهش و مستندسازی جهت تکمیل داده‌های آن صورت نپذیرد، اطلاعات متقن و محکمی را در اختیار جامعه پژوهشی قرار نمی‌دهد و محققان نمی‌توانند همانند اسناد مکتوب، از گفته‌های راویان جهت استناددهی و بهره‌برداری در پژوهش‌های موردنظر خود استفاده کنند. بنابراین مستندسازی، گویاسازی و راستی‌آزمایی از جمله معیارهای نقد منابع حاصل از پژوهش‌های تاریخ شفاهی محسوب می‌شود زیرا نشان می‌دهد که تدوینگر بر موضوع مصاحبه تسلط دارد و برای تبدیل مصاحبه به یک اثر پژوهشی مفید تلاش کرده است (مرادی‌نیا، ۱۳۹۷). بنابراین توجه به شاخص‌های زیر در این زمینه حائز اهمیت است:

7.1. توجه به رفع ابهام طیف وسیعی از خوانندگان آثار تاریخ شفاهی؛

7.2. تکمیل مطالبی که به‌صورت ناقص بیان شده است؛

7.3. رفع ابهام و معرفی اماکن، اشخاص، رویدادها و مفاهیم؛

7.4. جانمایی توضیحات مصاحبه‌شونده در متن داخل پرانتز؛

7.5. درج توضیحات تدوینگر داخل متن داخل قلاب یا در پاورقی یا پی‌نوشت؛

7.6. ذکر منابع مورد استفاده جهت گویاسازی؛

7.7. درج ارجاعات به‌صورت درون‌متنی؛

7.8. پرهیز از تکرار در پی‌نوشت‌ها یا پاورقی‌ها؛

7.9. تصحیح اشتباهات سهوی یا عمدی مصاحبه‌شونده؛

7.10. رعایت حد اعتدال در گویاسازی (نه کم و نه زیاد).

8. **پیوست‌ها**، شایسته است پس از تدوین نهایی مصاحبه، پیوست‌های لازم آثار تاریخ شفاهی تهیه گردد. پیوست‌های مذکور، گزیده

تصاویر و اسناد، کارنامه، گاه‌شمار زندگی، نمایه و کتابنامه را دربر می‌گیرد. رعایت نکات لازم در تهیه هر یک از این پیوست‌ها، مینا و معیار نقد و بررسی اثر قرار می‌گیرد. توجه به شاخص‌های زیر در آماده‌سازی بخش‌های انتهایی کتاب مفید خواهد بود:

8.1. گنجانیدن تصاویر مرتبط با مطالب مندرج در کتاب؛

8.2. گزینش تصاویر با کیفیت مطلوب‌تر از نظر فنی و هنری؛

8.3. مستندسازی تصاویر و درج مشخصات مربوطه؛

8.4. درج فعالیت‌های علمی و پژوهشی راوی در قالب کارنامه؛

8.5. تهیه گاه‌شمار زندگی مصاحبه‌شونده؛

8.6. درج نمایه‌ها براساس محتوای کتاب و با استفاده از منابع مرجع مربوطه؛

8.7. آوردن فهرست منابع تحت عنوان کتابنامه، مطابق با استانداردهای کتابنامه‌نویسی.

9. **پشت جلد**، این بخش نیز همانند اطلاعات روی جلد، به‌عنوان معیاری برای ارزیابی اثر در نظر گرفته می‌شود. این قسمت در نظر

اول توجه خواننده را جلب می‌کند، پس باید به‌خوبی از فضای پشت جلد اثر استفاده کرد و خواننده را در فضای مصاحبه قرار داد و وی را به مطالعه آن تشویق کرد. در آثار تاریخ شفاهی دفاع مقدس، معمولاً یک پاراگراف از گفته‌های راوی در این بخش جانمایی می‌شود. البته این پاراگراف تاثیر و جایگاه خاص خود را دارد ولی بهتر آن است که چکیده تمام‌نمای مصاحبه در پشت جلد درج شود

مجموعه مقالات دومین همایش ملی تاریخ شفاهی دفاع مقدس

تا خواننده به سرعت با محتوای اثر آشنا شود و جهت مطالعه آن تصمیم بگیرد. البته بعضی از ناشران چکیده انگلیسی را در این بخش درج می‌کنند.

بنابراین توجه به معیارهای لازم جهت تهیه و آماده‌سازی مواردی همچون روی جلد و شناسنامه، فهرست و فصل‌بندی، مقدمه، طرح و ایده، مضمون و درون‌مایه، تدوین و ویراستاری، مستندسازی، پیوست‌ها و پشت جلد موجب دستیابی به نقد، ارزیابی و تحلیل همه‌جانبه آثار حاصل از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی دفاع مقدس می‌شود. اگر شاخص‌های پیش‌گفته به‌طور دقیق ملاک بررسی قرار گیرند و با رویکرد حصول به نقدی سازنده و رعایت جوانب انصاف در مسیر نقد و انتقاد حرکت کنیم، می‌توانیم دست‌مایه و راهکارهای مناسبی را در اختیار مصاحبه‌گران، تدوین‌گران، پژوهشگران و علاقه‌مندان این روش پژوهشی قرار دهیم. در این راستا، هم به‌منظور بهبود کیفیت نشر آثار تاریخ شفاهی دفاع مقدس گام برداشته‌ایم و هم به این شکل، مشوقی برای دست‌اندرکاران این حوزه خواهیم بود.

نتیجه‌گیری

مقاله پیش‌رو در پی تبیین معیارهای نقد آثار تاریخ شفاهی دفاع مقدس بود. در این مسیر، تاریخ شفاهی، دفاع مقدس، مفهوم نقد و انتقاد و انواع آن و معیارهای ضروری و با اهمیت در زمینه بررسی متون پیش‌گفته، بیان گردید. این پژوهش نشان داد که شاخص‌های متعددی بر تحلیل ناقدان این متون تاثیرگذار است که قابل‌سنجش و ارزیابی است. در این راستا، تکیه و اعتماد به معیارهای ارزیابی و مطالعه دقیق آثار، ناقدان را به سمت‌وسوی نقدی سازنده و کارگشا رهنمون می‌سازد.

بنابراین پیشنهاد می‌شود تا معیارهای ذکرشده در مقاله در نقد آثار تاریخ شفاهی دفاع مقدس به‌عنوان ملاک، مبنا و شاخص قرار گیرد تا مطالب پیرامون آن به‌نحو مطلوبی تنظیم شود. بدین شکل خروجی نقد آثار- چه موضوع‌محور و چه شخص‌محور- سازنده و رهنمون‌کننده خواهد بود و به هدف اصلی و اساسی آن که کمک به بهبود کیفیت صوری و محتوایی آثار منتشرشده در این حوزه است، کمک شایانی خواهد کرد. جا دارد صاحب‌نظران و علاقه‌مندان، معیارها و شاخص‌های الزامی در این زمینه را در اختیار پژوهشگران قرار دهند.

منابع

- آریانپور کاشانی، منوچهر (۱۳۸۶). فرهنگ دوسویه همسفر پیشرو آریانپور. تهران: شرکت نشر الکترونیکی و اطلاع‌رسانی جهان رایانه امین.
- اسلامی، مریم (۱۳۹۰). از میان آتش و باروت. در جشنواره کتاب سال دفاع مقدس، کتاب پانزدهم، باران کلمات، به کوشش محمودرضا اکرامی‌فرد. تهران: صریر.
- امینی، داود (۱۳۹۰). دفاع مقدس و شهدای محلی و منطقه‌ای با رویکرد تاریخ شفاهی. در تاریخ شفاهی دفاع مقدس، مجموعه مقاله‌های همایش ملی تاریخ شفاهی با محوریت دفاع مقدس، به کوشش غلامرضا عزیزی. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- تاج‌آبادی، رضا؛ مرادی‌نژاد، امیر (۱۳۹۰). مروری بر تاریخ شفاهی دفاع مقدس. در تاریخ شفاهی دفاع مقدس، مجموعه مقاله‌های همایش ملی تاریخ شفاهی با محوریت دفاع مقدس، به کوشش غلامرضا عزیزی. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۷۰). صحیفه نور: مجموعه رهنمودهای حضرت امام خمینی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- درودی، فریبرز (۱۳۹۳). درآمدی بر انواع نقد و کارکردهای آن. فصلنامه نقد کتاب، ۱ (۳ و ۴): ۲۲۱-۲۲۶.
- درودی، فریبرز (۱۳۹۱). نقد منابع اطلاعاتی: شناخت مفاهیم، ساختار، ماهیت و معیارهای نقد. تهران: خانه کتاب.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). لغت‌نامه دهخدا، زیر نظر محمد معین، جعفر شهیدی. تهران: دانشگاه تهران: موسسه انتشارات و چاپ.

مجموعه مقالات دومین همایش ملی تاریخ شفاهی دفاع مقدس

- رزاقزاده، امیر (۱۳۸۷). نیازسنجی اطلاعاتی و درآمدی نو بر راهبردهای تاریخ‌نگاری مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ. در تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق (مجموعه مقالات). تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز اسناد دفاع مقدس.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۷۴). آشنایی با نقد ادبی. تهران: سخن.
- خانیان، جمشید (۱۳۸۸). کودکی‌های زمین، برگزیده بیست سال ادبیات دفاع مقدس. تهران: امیرکبیر.
- سرشار، محمدرضا (۱۳۸۳). انواع نقد ادبی. بازیابی شده در ۱۶ آذر ۱۳۹۷، از <http://www.sarshar.org/teach>
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس؛ حجازی، الهه (۱۳۷۶). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. تهران: آگاه.
- صادقی مرشد، هدی (۱۳۸۸). نقد ادبی چیست. بازیابی شده در ۶ آذر ۱۳۹۷، از <http://ghesseh.blogfa.com>
- فروغی جهرمی، محمدقاسم (۱۳۸۹). مقوله‌ها و مقاله‌ها: بررسی ادبیات دفاع مقدس، مجموعه مقاله‌ها و نشست‌ها. تهران: خانه کتاب: بنیاد حفظ و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- فیاضی، عمادالدین (۱۳۹۰). روایتی از تاریخ شفاهی یک فرمانده جنگ. در تاریخ شفاهی دفاع مقدس، مجموعه مقاله‌های همایش ملی تاریخ شفاهی با محوریت دفاع مقدس، به کوشش غلامرضا عزیزی. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- قره‌باغی، علی اصغر (۱۳۸۸). هنر نقد هنری. تهران: شرکت انتشارات سوره مهر.
- کاظمی، محسن (۱۳۹۰). فرصت‌ها در خاطره‌نگاری و تاریخ‌نگاری شفاهی انقلاب اسلامی. در تاریخ شفاهی دفاع مقدس، مجموعه مقاله‌های همایش ملی تاریخ شفاهی با محوریت دفاع مقدس، به کوشش غلامرضا عزیزی. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- کافی، غلامرضا (۱۳۹۳). ادبیات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، نقد و بررسی قالب‌ها و گونه‌های مختلف، جلد دوم. تهران: مجتمع فرهنگی عاشورا.
- کاموس، مهدی (۱۳۸۷). مفهوم و ماهیت مصاحبه در تاریخ شفاهی. در مصاحبه در تاریخ شفاهی، مجموعه مقالات چهارمین نشست تخصصی و کارگاه آموزشی تاریخ شفاهی. واحد تاریخ شفاهی مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگ و ادب پایداری. تهران: انتشارات سوره مهر.
- کمری، علیرضا (۱۳۸۷). مقدمه. در تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق (مجموعه مقالات). تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز اسناد دفاع مقدس.
- گرجی، مصطفی (۱۳۸۸). انواع ادبی و اضطراب‌های بشری با توجه به آرای پل تیلیش. فصلنامه نقد ادبی، ۲ (۶): ۱۸۵.
- مرادی‌نیا، محمدجواد (۱۳۹۷). گویاسازی معرفت تسلط نویسنده بر متن است. نشریه الکترونیکی تاریخ شفاهی، ۷ (۳۵۲): ۳۵۲.
- ملایی توانی، علی‌رضا (۱۳۸۸). نقدی بر کتاب تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی به روایت بی‌بی‌سی. فصلنامه متین، ۱ (۲): ۲۸۰.
- منصورنژاد، محمد (۱۳۸۴). پیش‌درآمدی بر چیستی نقد (تأملی بر تعریف و اقسام و عوامل). تهران: جوان پویا.
- میردار، مرتضی (۱۳۷۸). مراحل انجام مصاحبه از دیدار نخست تا پایان مصاحبه. در مصاحبه در تاریخ شفاهی، مجموعه مقالات چهارمین نشست تخصصی و کارگاه آموزشی تاریخ شفاهی. واحد تاریخ شفاهی مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگ و ادب پایداری. تهران: انتشارات سوره مهر.
- میرکاظمی، سیدمحمد (۱۳۹۰). نقد و بررسی وصایای فرماندهان شهید از دیدگاه نشانه‌شناسی. در جشنواره کتاب سال دفاع مقدس، کتاب پانزدهم، باران کلمات، به کوشش محمودرضا اکرامی‌فرد. تهران: صریح.
- ولک، رنه (۱۳۷۳). تاریخ نقد جدید، ترجمه سعید ارباب شیرانی. تهران: نیلوفر.
- یاحسین، سیدقاسم (۱۳۸۹). ادبیات دفاع مقدس در میدان مین. بازیابی شده در ۲۰ مهر ۱۳۹۷، از <http://www.tebyan.net>
- یاحسینی، سیدقاسم (۱۳۸۶). ضرورت پرداختن به تاریخ شفاهی جنگ ایران و عراق، دموکراتیک‌ترین شیوه تاریخ شفاهی. ماهنامه فرهنگی - تحلیلی سوره، ۱۸ (۳۶): ۲۰.

- Ronald, Grele (1985). Preface Envelopes of Sound. *Art and history*, 56 (10): 85.

مجموعه مقالات دومین همایش ملی تاریخ شفاهی دفاع مقدس

- *University of Arkansas Libraries: special collections department* (2002). Oral history lesson plan.